

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГУДЗЬ ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЇВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., доцент
_____ Чальцева О.М.
« ____ » _____ 20__ р.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Спеціальність 052 Політологія
Бакалаврська робота

Науковий керівник:
Чальцева О.М., завідувач кафедри
політології та державного управління,
д. політ. н., доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)
Голова ЕК:

(підпис)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Гудзь В.М. Соціокультурні чинники розвитку людства

У роботі комплексно досліджена проблема соціокультурного розвитку людства. Проаналізовано сучасні підходи до трактування поняття культури та соціокультурного розвитку, важливість їх застосування дослідженні суспільно-політичних процесів. Була запропонована структура чинників і трендів соціокультурного розвитку, проаналізовано важливість кожного із них. Здійснено спробу визначення взаємопов'язаності трендів соціокультурного розвитку, оцінки впливу на нього глобалізаційних та трансформаційних процесів. Окрема увага приділена вивченню глобалізаційних і трансформаційних процесів, їх специфіки прояву і впливу на інші тенденції суспільного розвитку. Досліджено чинники соціокультурного розвитку українського суспільства у контексті його переходу до інноваційної моделі розвитку. Спрогнозовано подальші процеси розвитку. Були використані загальні методи: нормативно-ціннісний метод, діалектичний, історичний, системний; логічні методи: індукція, моделювання; методи політичного аналізу: метод математичного моделювання та прогнозування, прикладний політичний аналіз, метод сценаріїв.

Ключові слова: соціокультурний розвиток, глобалізація, трансформація, модель розвитку, тренди, цінності, культура.

ABSTRACT

Hudz V.M. Sociocultural factors of human development

The problem of sociocultural development of mankind is comprehensively researched in the work. The contemporary approaches to the interpretation of the concept of culture and sociocultural development, the importance of their application to the study of socio-political processes are analyzed. There was proposed the structure of factors and trends of sociocultural development, as well as the importance of each of them. The author

made an attempt to determine the interconnectedness of trends in sociocultural development, to prove the impact of globalization and transformation processes on it. Particular attention is paid to globalization and transformation processes, their specifics of manifestation and impact on other trends in social development. The factors of sociocultural development of Ukrainian society in the context of its transition to an innovative model of development are studied. Further development processes are predicted. General methods were used: normative-value method, dialectical, historical, systemic; logical methods: induction, modeling; methods of political analysis: method of mathematical modeling and forecasting, applied political analysis, scenario method.

Key words: Sociocultural development, globalization, transformation, model of development, trends, values, culture.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА.....	10
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТРЕНДИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА.....	24
РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР	36
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	57

ВСТУП

Актуальність. Необхідність осмислення суспільства як цілісності загострюється в умовах його трансформації. Дослідження понять культури, цивілізації соціокультурних середовищ та динаміки та їх взаємопов'язаності, дає змогу виявити та систематизувати чинники, які впливають на формування суспільних і політичних систем. В умовах розмаїття політичних та культурних систем, посилення процесів як глобалізації, так і локалізації усіх сфер існування людства відбувається зростання впливу окремих держав та суспільних систем. Їх дослідження через цінності, установки, культурні аспекти та інші категорії уможливить визначення характеру та перспективи різних сфер суспільного життя (включно з політичною). Соціокультурний підхід до вивчення цього кола питань є особливо продуктивним, оскільки акцентує увагу на фундаментальності культури як складової існування суспільства.

В цілому, у науковому середовищі зберігається несистематизованість уявлень про характер соціокультурного розвитку суспільств та людства в цілому, перспективи їх розвитку за умов дії різних чинників, за яких підстав вони стають впливовими, та які саме процеси і чинники достеменно можна віднести до соціокультурних?

Теоретичне обґрунтування даних процесів на основі уже існуючих моделей та підходів у розвитку соцієнтальних систем має значення і актуальне для практичного застосування, а саме їх переосмислення на основі сучасних емпіричних даних, уможливить відслідковування динаміки процесів змін, визначенні мегатрендів і тенденцій усіх сфери суспільного життя.

Стан теоретичної розробки теми. Природа суспільного розвитку та роль у ньому соціокультурних чинників активно осмислювалась філософами, соціологами, культурологами та політологами від XVII століття. До цих питань звертались, зокрема, П. Сорокін [31], М. Вебер [6] та Л. Гумільов [10]. Нова

актуалізація даного питання відбувається з 80-тих років XX століття із посиленням економічного та технологічного розвитку. Ключовою роботою, яка заклала основні положення соціокультурної парадигми, є «Соціальна та культурна динаміка», опублікована в 1937 році П. Сорокіним [32]. Важливими є сучасні роботи політологів Р. Інглхарта «Модернізація, культурні зміни та демократія: Послідовність культурного розвитку» [57], М. Грондони «Культурна типологія економічного розвитку», С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» [41], матеріали Світового Дослідження Цінностей [1], які у рамках модернізаційного і цивілізаційного піходів, надають емпіричне обґрунтування сучасним процесам суспільного розвитку, поєднуючі його соціальну, політичну, економічну, релігійну, культурну складові. Міждисциплінарний підхід до дослідження сучасними науковцями кола питань, що стосуються соціокультурного розвитку, демонструє всеохопність

Мета роботи - дослідити соціокультурні чинники у контексті їх впливу на суспільно-політичний розвиток українського суспільства та людства.

Завдання, що слугуватимуть досягненню мети:

- Дати визначення поняттям і категоріям «культури», «соціокультурного середовища», «соціокультурної динаміки», «соціокультурної системи», «тренду», «мегатренду»;
- Проаналізувати та дати характеристику чинників, які визначають хід соціокультурного розвитку людства;
- Окреслити та дати визначення основних положень підходів, у рамках якого досліджуються соціокультурні чинники; надати виклад основних моделей світового соціокультурного розвитку;
- виявити провідні мегатренди та тренди сучасних соціокультурних процесів, окреслити вплив трансформаційних і глобалізаційних процесів на розвиток суспільно-політичних систем ;

- Виділити основні чинники соціокультурного розвитку України, проаналізувати їх якісні та кількісні характеристики;
- Зробивши аналітичну оцінку чинників розвитку соціокультурної системи українського суспільства із використанням методів політичного прогнозування, визначити імовірні сценарії розвитку згідно прогнозу, надати рекомендації з поліпшення державної політики для покращення показників соціокультурного розвитку.

Об'єкт дослідження – сучасні процеси розвитку суспільно-політичних систем.

Предмет дослідження – соціокультурні чинники розвитку суспільно-політичних систем.

Гіпотези роботи.

- Чим змістовнішою є культурна та освітня політики держави, та чим помітнішим є видатки на їх реалізацію у державному бюджеті, тим вищими будуть показники соціокультурного розвитку держави;
- Чим впливовішими є соціокультурні чинники розвитку суспільної системи, тим активнішими є трансформаційні процеси у ній.

Методи дослідження. У роботі були використані наступні методи:

- загальні: нормативно-ціннісний метод (ключовий метод, що визначає соціокультурне бачення розвитку людства, та дозволяє розглядати соціокультурний розвиток через процеси зміни ціннісних установок, їх освоєння та формування), історичний (розвиток соціокультурних систем та відповідно підходи до вивчення процесів їх розвитку розглядаються згідно історичної періодизації для відслідкування тенденцій та припущень щодо подальших змін), системний (соціокультурні системи розглядаються як структурно-організовані системи; політична, економічна, моральна та інші складові якої перебувають у взаємозалежності і впливають один на одного, проте можуть бути самостійними об'єктами досліджень)

- *логічні*: індукція і узагальнення (на основі вивчення робіт окремих науковців, формулювання висновків щодо: ключових положень у дослідженні соціокультурного розвитку суспільств, стану вивчен), моделювання (аналіз і наочне доведення впливовості існуючих окремих чинників на процеси суспільного розвитку); гіпотеза (формулювання тверджень, яке у ході дослідження обраної наукової проблеми спростовується або отримує підтвердження);
- *методи політичного аналізу*: метод математичного моделювання та прогнозування (застосовано для формування уявлень про майбутній вплив соціокультурних чинників у контексті державної політики), прикладний політичний аналіз (аналіз чинників процесів українського соціокультурного розвитку, які пов'язані із та впливають на функціонування політичної системи України), метод сценаріїв (на основі сформованих моделей та прогнозування, формування імовірних сценаріїв розвитку соціокультурної системи, обґрунтування оптимального сценарію та розробка рекомендацій для замовників дослідження із досягнення обраного сценарію), факторний аналіз (виділення і підтвердження важливості чинників, які зумовили проблему соціокультурного розвитку українського суспільства).

Наукова новизна одержаних результатів. Розглянуто положення в рамках різних наукових підходів до розуміння місця соціокультурних чинників у розвитку суспільств та людства в цілому. Виходячи з положень вчених, була запропонована структура чинників і трендів соціокультурного розвитку, проаналізовано важливість кожного із них. Здійснено спробу визначення взаємопов'язаності трендів соціокультурного розвитку, оцінки впливу на нього глобалізаційних та трансформаційних процесів. Досліджено чинники соціокультурного розвитку українського суспільства у контексті його переходу до інноваційної моделі розвитку. Методами політичного прогнозування прослідковано тенденції розвитку

української освітньої та культурної сфер як таких чинників; надано рекомендації із поліпшення державної політики для зростання темпів соціокультурного розвитку суспільства України.

Практичне значення отриманих результатів. Результати опрацювання теоретичного базису досліджуваної теми та апробація практичного дослідження окремих соціокультурних чинників розвитку українського суспільства має широке коло застосування і можуть використовуватись у роботі неурядових організацій, культурних інституцій, державних установах, відповідальних за реалізацію і розробку стратегій культурного, соціального та молодіжного розвитку, у формуванні наукових робіт із дослідження трансформаційних процесів українського суспільства.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів (у рамках яких визначено теоретичний базис досліджуваної проблеми, сучасне осмислення теми науковцями та практичне дослідження авторки), висновків та переліку джерел. Загальний обсяг роботи складає 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Станом на сьогодні, наукою накопичено великий обсяг досліджень, що стосуються соціокультурного розвитку людства та окремих суспільств, проте відсутні вичерпні відповіді та сформовані бачення сучасних соціокультурних процесів. Одним із ключових проблемних питань є вдосконалення розуміння моделей розвитку соціокультурних систем, їх подальше існування за умов глобалізації, механізми адаптації.

Незважаючи на велику кількість підходів до бачення чинників соціальних процесів, соціокультурним чинникам у рамках політологічної науки приділяється недостатньо уваги. Особливого значення проблема має у розрізі формування української політичної системи, та соціокультурної як її підсистеми, які переживають трансформаційний період та не полишені глобалізаційних впливів.

Поняття суспільного розвитку та культури є об'єктом вивчення багатьох наук, і їх трактування як наукових термінів можуть різнитись відповідно до області дослідження, що може ускладнювати загальне розуміння їх сутності.

Радянський історик і дослідник культури Л. Кертман зазначав, що налічується понад 400 визначень поняття «культура» [19]. Відповідно до нормативного соціологічного трактування, культура може розглядатись як сукупність цінностей, або ж як їх система, як процес створення та освоєння цінностей, або ж ступінь досягнення особистістю окремих цінностей.

Згідно з визначенням американського соціолога Л. Харрісона, *культура* «є логічно поєднаною системою цінностей, установок та інститутів, які взаємовпливають на всі аспекти особистої та колективної поведінки» [11]. Схожі тези пропагують представники сучасної політичної думки Ф. Фукуяма [43], С. Ліпсетт [63], С. Хантінгтон [56], Ту Веймін [7], які визначають культуру як одну із ключових складових функціонування соціальних систем.

Науковцями широко застосовується поняття *культурного середовища*, визначення якого часто ототожнюється із визначенням культури, проте є сутнісно вужчим за нього. Соціокультурне середовище у загальному розумінні – сукупність цінностей, норм, правил, технологій, наукових даних, якими володіє суспільстві і індивіди у ньому задля ефективної взаємодії з усіма компонентами існування (в т.ч. природний, техногенний, інформаційний, соціальний). У вужчому визначенні акцентується на комунікативній та ціннісній складових [49].

Розглядаючи розвиток людства, також застосовують поняття «соціокультурна динаміка» та «динаміки культури», які отримали широке застосування у XX ст. із виходом роботи П. Сорокіна 1927 р. «Соціальна і культурна динаміка» [35].

Соціокультурна динаміка характеризує зміни всередині спільноти та у взаємодії із іншими спільнотами і культурами. Динамічним процесам, які стимулюють соціокультурний розвиток, характерні такі риси, як незворотність, спрямованість трансформації, закономірність, у результаті яких настає якісно новий етап існування людства [34].

Серед основних факторів впливу на соціокультурну динаміку, які визначають її характеристики, виділяють часовий фактор; географічне і просторове розміщення; взаємодію різних соціокультурних систем; антропогенні фактори (взаємодія із навколишнім середовищем; розвиток соціальних інститутів і норм діяльності) та інші [34].

В залежності від того, якою є динаміка соціокультурного розвитку, вченими виділяються інтеграційні і дезінтеграційні, еволюційні та революційні механізми втілення змін.

Механізми соціокультурних змін та способи їх втілення варіюються в залежності від сфери суспільного життя, та можуть розглядатись у рамках динаміки політичної культури, правової культури, художньої тощо.

У процесах соціокультурного розвитку традиційність та інноваційність суперечать один одному. Ф. Енгельс зазначав, що кожен новий крок є бунтом «проти старого, того, що вижило, але освяченого звичаєм порядку» [44]. Інновації стають ланкою, що поєднує різні форми і типи суспільної діяльності. Нововведення, спричинені їх появою, є підставою для таких процесів, як науковотехнічний прогрес, соціокультурний розвиток.

Розвиток може відбуватись в т.ч. і через творчість. У даному контексті, *соціокультурна творчість* – процес визначення суспільних потреб, цілей, зразків дій, та формування або перетворення ціннісних орієнтирів, ідеалів, норм задля їх досягнення та суспільної комунікації [23].

Складність у систематизації, пошуку закономірностей у змінах, необхідність їх обґрунтування зумовили розгляд проблемних питань у рамках різних наукових підходів. Упродовж історії розуміння соціокультурного розвитку змінювалось. До XX ст. людина переважно розглядалась як творець культури, але не її об'єкт. Від XX ст. і до сьогодні науково обґрунтовується взаємовплив культури та суспільства в цілому, культурні ціннісні чинники формування індивідів.

Соціокультурний підхід визначається основним методом дослідження – системним методом, та досліджує суспільство як соціокультурну цілісність, а також взаємодію її складових (соціуму, культури, індивіда) та може доповнюватись іншими методами для вивчення як матеріальних, так і нематеріальних суспільних систем. Індивід як одиниця суспільства визначається як головний рушій розвитку соціокультурної системи [42].

Основоположником соціокультурного підходу є П. Сорокін. У своїй роботі «Соціальна та культурна динаміка» [35], опублікованій у США в 1937 році, вченим всесторонньо досліджено взаємодію культури і суспільства.

Вчений зазначає, що соціокультурні зміни є більш важливими для світової історії людства, аніж війни або зміна форми державного правління, а в основі

суспільних змін завжди лежать трансформації людської культури. Епохальні зміни є вкрай нечастими, - за останні три тисячоліття таких змін відбулось чотири.

П. Сорокін вказує на нерозривність трьох складових людського існування – «особистість, суспільство і культура як неподільна тріада», які проте не зводяться одне до одного.

Вагомий вклад до розуміння соціокультурної цілісності суспільства зробили фундатори соціологічної науки, першочергово теорій структурного функціоналізму і системної теорії – Т. Парсонс, Н. Луман, Р. Мертон, Л. Уайт.

О. Шпенглер, А. Тойнбі також розробляли концепції соціокультурного розвитку людства, досліджуючи соціальні зміни та взаємодії культур. Головними чинниками змін було виділено культурні: релігія, комунікації, форми управління та лідерство (політичне, наукове) [43].

Т. Парсонс виділяв набір із чотирьох функцій соціокультурних систем: адаптація, досягнення цілей, інтеграція, латентність. Ця система утворена із множини індивідуальних акторів, які взаємодіють один із одним згідно із структурованих культурою цінностей і установок [2]. В основі робіт вченого – соцієнтальний функціоналізм. Суспільство у його розуміння постає самодостатнім утворенням, яке містить чотири структури: економіку, політику, соцієнтальне суспільство, систему опіки. Культура є об'єднуючим їх фактором, як система символів, яка впорядковує цінності та інституціоналізує норми поведінки в соціумі, мотивує індивідів до дії.

Схоже бачення пропонує *Р. Мертон*. Науковцем також виділено поняття аномії – явища, яке виникає внаслідок суттєвих неузгодженостей між суспільними цілями та нормами, а також усталеними способами дії індивідів в межах соціокультурного середовища. Вчений також виділяв типи адаптації за умов даного розриву: конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, повстання. [62].

Н. Луман у своєму підході об'єднує ідеї *Т. Парсонса* із загальною теорією систем. Він виділяє культуру, комунікації та особистість як складові системи суспільства, та вводить поняття аутопоейзису, та наголошує на впливу минулого та нинішнього на майбутній стан систем [59].

Соціокультурний підхід вдало використовується для оцінки та прогнозування трансформаційних процесів у суспільствах та державах, що розвиваються (до яких належить і Україна). Він може бути направленим на пошук точок дотику суспільства та культури задля стабілізації механізмів розвитку, підтримки цілісності суспільства. У рамках підходу відбуваються спроби типологізувати суспільства та його складові. Вагомим є розгляд держав у дихотомії традиційних-ліберальних цінностей (*Л. Харрісон*) [53].

Питання співвіднесення цінностей із суспільнополітичним розвитком досліджували *М. Вебер*, *Т. Парсонс*, *Л. Болтанські*, *Р. Інглхарт*, *М. Грондона*. В українській науці суспільні ціннісні орієнтації та формації досліджували *В. Бакіров*, *О. Балакірева*, *Є. Головаха*, *М. Наумова*, *В. Резнік*, *А. Н. Соболева* та інші вчені.

Дослідження соціокультурного розвитку також можливе в рамках *цивілізаційного підходу*, за якого цивілізація є головною одиницею у процесі розвитку суспільства. Цивілізація трактується як суспільна система, базована на загальних культурних цінностях (мораль, релігія, особливості традиції, ментальність), які мають втілення у всіх сферах життя суспільства, включно з політичною, економічною та соціальною, і які взаємопов'язуються і узгоджуються між собою.

С. Хантінгтон закладає основу для виявлення цивілізаційних причин розвитку політичних систем. Одне з головних тверджень автора полягає в тому, що держави визначають свої інтереси не тільки з точки зору економічної потужності, але і системи цінностей, культури та законів, а світопорядок визначається як

взаємодія культур-цивілізацій, межі яких збігаються з межами поширення певних мов і укладів життя. «Держави співпрацюють і створюють союзи з державами з подібною культурою і частіше бувають у конфлікті з країнами з інших культурних кіл» [54].

Так, згідно поліцивілізаційної теорії, запропонованої С. Хантінгтоном, дослідження світових процесів можливе в рамках семи-восьми цивілізацій. Ідентифікація країн і суспільств відбувається за категоріями (культурними групами) [44].

Етно-цивілізаційний підхід також надає співвідношення понять етнос, культура і цивілізація та їх впливу. Підхід полягає у тезі, що в процесі розвитку суспільства етнос є рушійною силою, держава - механізмом, а цивілізація - результатом діяльності розвитку етносу та держави.

Етно-цивілізаційні чинники формування суспільних систем та інститутів, втілюються в культурі та культурних ознаках (цінності, ментальність, світогляд, традиції, установки), які в ході історичного розвитку суспільства можуть видозмінюватись. Дані чинники, в залежності від сили впливу, здатні впливати на суспільну та політичну поведінку. Етнос та культура вченими виділяються як чинники формування суспільних систем та інститутів, в залежності від стану розвитку суспільства [9].

У модернізаційному підході вивчаються суспільні зміни і пошук нових шляхів розвитку. Підхід розглядає історію як процес переходу від традиційного суспільства до модернізованого, із ускладненням соціальної структури, яка в свою чергу визначається культурною спадщиною суспільства. Цивілізаційний напрям вбачає чинники цивілізації та культури у процесах інституціоналізації. Культурологічний напрям вбачає, що культурні чинники у соціальному, економічному та політичному розвитку суспільства та визначають динаміку цих процесів.

Дослідження *М. Грондони* є базовими для виокремлення і класифікації культурних чинників формування суспільних та політичних систем та інститутів. Згідно положень дослідника, культура є першопричиною модернізації суспільств. Типологія, запропонована *М. Грондоною* у роботі «Культурна типологія економічного розвитку», визначає основоположні культурні, психологічні, ідеологічні фактори і чинники. Автор зауважує, що суспільство, орієнтоване на прогрес, характеризується системою моралі, заснованої на відповідальному егоїзмі і взаємній повазі. Релігія пояснює і виправдовує успіх культури, орієнтованої на прогрес, оскільки впливає на суспільства через укорінені у них цінності та погляди, що і визначає хід розвитку усіх суспільних систем [52].

Американський дослідник *Р. Інглхарт* продовжує ідею факторів впливу *М. Грондони* у роботах «Модернізація, культурні зміни та демократія: Послідовність культурного розвитку» [62] та «Постмодерн: цінності, що змінюються та змінюють суспільства» [17]. Дослідник визначає «культурну мапу світу», із відповідними культурними зонами. Автор зауважує, що у прогресивних суспільствах увага до економічних параметрів зменшується, а на перший план виходять аспекти особистісного розвитку та самореалізація. Ключовими чинниками формування і модернізації політичної системи та інститутів є суспільні цінності і чесноти, що забезпечують стабільність суспільних інститутів. *Р. Інглхарт* актуалізує питання взаємозв'язку культури та процесів демократизації.

Уваги також заслуговують теорії впливу соціокультурних чинників на міждержавні відносини: теорія параметрів культурних відмінностей *Р. Льюїса* (досліджував ставлення націй до часу та зміни реалій) [24], теорія культурного виміру *Г. Хофстеде* (виділяв критерії дистанції влади у культурах, маскулізм, дихотомію індивідуалізм/колективізму) [55], моделі культури *Ч. Хемпден-Тернера* [37].

Розуміння соціокультурного розвитку, залежить в тому числі і від обраної *концепції та моделі*. Упродовж історії, у науковому середовищі тривалий час *лінійна* модель залишалась ключовою; вона є результатом розвитку метафізики, Відображенням моделі є еволюціоністські теорії та дефініція поняття прогресу.

Найпоширенішою концепцією до XX ст. був еволюціонізм, в основі якого – уявлення про незворотність усіх соціокультурних процесів.

Головними положеннями даної наукової парадигми є:

- еволюційний розвиток – об'єктивна закономірність, що ускладнює соціокультурне життя та впливає на суспільну організацію;
- культура – це процеси адаптації людей як членів суспільства;
- механізми адаптації біологічного та культурного типу є незалежними один від одного;
- усі спільноти, соціальні та культурні системи розвиваються і змінюються однаково і послідовно;
- зміни спричинені зовнішніми і внутрішніми факторами.

В основі еволюціонізму – роботи Г. Спенсера, який незалежно від Ч. Дарвіна сформував теорію еволюції, опрацювавши та класифікувавши ідеї мислителів епохи Просвітництва та об'єднавши їх з передовими природничими теоріями XIX ст. [55]. Роботи Е. Тайлора, Л. Моргана і Дж. Леббока також в теоретичній основі класичного соціокультурного еволюціонізму.

Г. Спенсер виділяв дві стадії соціокультурного розвитку: первісне суспільство (дикунство та варварство) та цивілізація (мілітаризм та індустріалізм). Головною ознакою еволюції, на його думку, є поступовий перехід від гомогенного до гетерогенного стану, упорядкованості і єдності соціокультурної системи. Еволюційний процес, при цьому утворений біологічною та соціокультурною складовою [29] [51].

Марксистська модель, згідно якої є первісна, рабовласницька, феодальна, капіталістична та комуністична формації, також є прикладом лінійної еволюційної моделі [44].

Еволюційні теорії також передбачають існування інтеграційних процесів, які сприяють рівновазі соціокультурної системи. Однак із її розвитком, а отже, і ускладненням, з'являються процеси деінтеграції, що сприяють занепаду суспільств.

До зовнішніх факторів змін вчені відносять природне середовище, інтеграція у інші культури та запозичення. До внутрішніх факторів належать інновації, норми, мораль, традиції.

Науковцями виділено три еволюційні моделі: однолінійна, універсальна і багатолінійна. Прикладом однолінійної моделі є стадії розвитку людства на прикладі господарства, виведені А.Фергюссоном, які вперше були окреслені як дикунство, варварство та цивілізація. У сучасній науці дані моделі вважають методологічно неефективними та переважно не застосовуються, оскільки передбачають універсальність стадій розвитку для усіх спільнот [32].

Л. Морган розвинув традицію універсальної еволюції. В основі такого бачення – узагальнення умов та характеристик розвитку різних спільнот задля виявлення глобальних змін, які є рушіями загальносвітового поступу.

Даний підхід отримав розвиток у теоріях В. Вернадського, О. Чижевського та М. Моїсеєва. М. Моїсеєв розробляв концепцію глобального еволюціонізму, базованої на ідеї спільної еволюції (коеволюції) людства та природи.

Дж. Стюард, автор роботи «Теорія змін культур: методологія багатолінійної еволюції» 1955 р., заклав основи концепції багатолінійного розвитку у рамках неоеволюціоністського трактування соціокультурних змін.

У 1950-х роках сформувався неоеволюціоністський підхід, який, окрім осмислення закономірностей соціокультурних процесів, зосереджувався на виділенні базових складових розвитку.

До *неоеволюційної* концепції також відносять теорії модернізації, які досліджують умови поступу високорозвинених суспільств. У рамках теорій основними ознаками розвинених соціокультурних систем є: переважання наукового знання, відхід від ручної праці, інновації, заміна авторитарних політичних режимів демократичними, універсальні закони, раціоналізація життя та інші. Посередництвом культурних впливів, фінансових та бізнес-відносин, колонізації, високорозвинені країни впливають на усі інші. Проте інноваційні процеси можуть гальмуватись внаслідок зіткнення із традиційною складовою, такими як стереотипи, застарілі моделі поведінки, звичаї, що відтворюються на несвідомому рівні [34].

Широко поширеними у науковому середовищі також є *циклічно-хвильові* концепції. Зміни відбувається періодично, в основі бачення їх динаміки лежать цикли або хвилі. За такого бачення, передбачається, що існування кожної культури зумовлено життєвим циклом, від зародження до повного занепаду. Дані концепції акцентують на усталеній послідовності змін, рух яких відбуваються різними формами. Процес є незворотним, проте може бути перерваним або змінити свій хід внаслідок дії певних факторів.

На циклічності у цивілізаційних процесах наголошували М. Данилевський [12], О. Шпенглер [47], А. Тойнбі [35], аналізуючи підйоми і спади активності різних суспільних сфер.

Згідно класичного трактування моделі, соціокультурні зміни рухаються по колу, стартова і кінцева точки циклу сходяться, а витки повторювані. Процес є незворотним, проте може бути перерваним або змінити свій хід внаслідок дії певних факторів.

До прикладу, при аналізі індустріальних та інформаційних суспільств можливе застосування незамкненої спіральної моделі, оскільки вони акцентують на активному перетворенні соціокультурного середовища. За такої моделі цикли розвитку подібні, проте не ототожнювані.

На відміну від циклічних, хвильові моделі динаміки акцентують на зворотності і повторюваності процесів. Хвильовий характер розвитку дає змогу аналізувати нестабільні соціокультурні системи.

Таке бачення поділяли давньокитайські філософи, проте науково концепція були відображені лише за часів Відродження. Мислитель Ібн-Халдуна вбачав циклічність існування держав та пов'язував їх зростання і занепад із змінами правлячої верхівки, їх моральних орієнтирів. Державний діяч та філософ Н. Макіавеллі зазначав, що упродовж історії народ зустрічає дві доби: піднесення та морального падіння.

Засновником циклічно-хвильової концепції є Джамбаттіста Віко. Філософ першим застосував порівняння як метод дослідження та у дослідженнях суспільного перемістив акцент зі зміни політичної форми суспільства на культурні зміни. Вчений поділяв думку Р. Декарта, що рушієм розвитку є «людський дух», тобто розум.

У 1725 р. у своїй роботі «Основи Нової науки про спільну природу націй». Віко виділив три історичні періоди: божественний, героїчний та людський, по аналогії з життям людини: дитинством, юністю та зрілістю. У дослідженні кожного із періодів вчений акцентував на залежності політики, мови, моралі і творчості від епохи, за якої існувало суспільство [8].

Згадані мислителі передували теоріям Л. М. Гумільова [10] та А. Дж. Тойнбі [38], які вбачали зв'язок історичного розвитку та культурним станом станом державної влади та суспільства.

Російський вчений М. Данилевський дослідив 10 культурно-історичних типів, які, як організми, мають свою динаміку. Науковець запропонував замкнену модель культурного розвитку у роботі «Росія і Європа», за якої усі типи проживають стадії народження, розквіту, занепаду та смерті. Дослідник відкидає можливість нескінченного прогресу, пояснюючи це надмірним ускладненням мислення та способу життя та «виснаженням культури». Також вчений передував формуванню мультицивілізаційного підходу, вбачаючи у розвитку людства багато центрів та тенденції до формування загальної світової цивілізації [12].

Синергетичні моделі розвитку передбачають, що соціокультурні системи є самоорганізованими. Використання системного підходу та синергетики як методології дає змогу визначати культурні і соціальні зміни у періоди нестабільності та невизначеності [20]. У рамках цього бачення, суб'єкти соціуму (як індивіди, так і інститути) є рушіями трансформацій, дії яких є спрямованими, проте результати взаємодії суб'єктів носять характер випадковості. Передбачається, що чим масштабнішими будуть зміни, тим сильнішою буде протидія, що відобразиться у хвилеподібній динаміці моделі.

Синергетичний підхід, будучи складовою досліджує складні соціокультурні системи, та акцентує увагу на взаємозв'язках внутрішніх чинників розвитку та оточуючого середовища, впливу часу на хід трансформації.

Згідно синергетичного бачення, процес розвитку відбувається у три фази. За першої фази суспільство переживає кризу і невизначене у своєму внутрішньому розвитку, виникають нові суспільні інтереси та потреби за неактуальності старих, втрачається ідеологічна єдність. Настає дестабілізованість, проте активізуються суспільні сили.

Другою фазою є «точка біфуркації», за якої зміни системи досягають максимуму. Система перестає бути стабільною внаслідок дії внутрішніх та зовнішніх

чинників, протистояння традиційного та інноваційного у суспільстві. За результатами цієї фази, соціокультурна система стає на новий етап розвитку.

За третьої фази релаксації, на систему перестають діяти чинники, що спричинили її нестабільність. Всередині соціокультурної системи формуються нові характеристики і змісти. Даний етап значно триваліший за попередній [22].

Часова періодизація у рамках моделі розглядається по-різному. Х. Ортега-і-Гассет називав зміну поколінь основним чинником формування хвиль і розвитку системи; «період діяльності одного покоління – близько тридцяти років» [26]; М. Кондратьєв окреслив тривалість циклу у 48 – 55 років [21].

Висновки до розділу 1

У межах даного розділу було надано визначення поняттям:

- культури як системи цінностей, установок та інститутів;
- соціокультурної системи як однієї із ключових складових функціонування соціальних систем;
- соціокультурної динаміки як змін всередині спільноти та у взаємодії із іншими спільнотами і культурами, для яких характерні незворотність, спрямованість трансформації, закономірність.
- культурного і соціокультурного середовища як сукупності цінностей, норм, правил, технологій, наукових даних, якими володіє суспільстві і індивіди у ньому задля ефективної взаємодії з усіма компонентами існування.

Окреслено наступні особливості соціокультурного підходу: пріоритетизація соціокультурних змін над іншими трансформаціями; визначеність основним методом дослідження – системним методом; головний рушій розвитку соціокультурної системи – індивід.

Визначено, що: дослідження основних категорій соціокультурного підходу та їх можливого співвідношення сприятиме виявленню соціальних і культурних

закономірностей, що уможливають пояснення світових політичних та соціальних, історичних процесів; актуальним є поєднання концепцій суспільного розвитку задля досягнення різних рівнів та форм соціальних, політичних та історичних процесів.

Було надано основні підходи до аналізу соціокультурного розвитку людства:

- Цивілізаційний підхід, за якого цивілізація трактується як суспільна система, базована на загальних культурних цінностях;
- Етноцивілізаційний підхід, - визначає, що у процесі розвитку суспільства етнос є рушійною силою, держава - механізмом, а цивілізація - результатом діяльності розвитку етносу та держави;
- Модернізаційний підхід: розглядає історію як процес переходу від традиційного суспільства до модернізованого, із ускладненням соціальної структури, яка в свою чергу визначається культурною спадщиною суспільства.

Визначено основні моделі соціокультурного розвитку, які формувалися упродовж історії різними науковими школами і традиціями, серед яких універсальні моделі, як лінійно-поступова, циклічна, хвильова, а також синергетична. - їх осмислення має важливе значення для розуміння причин і механізмів соціокультурних змін у цілому.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ ТРЕНДИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Перші спроби описати тенденції, що стосуються різних аспектів соціокультурного розвитку були впроваджені не науковцями, а публіцистами та авторами художньої літератури. Одним із перших проблему описав письменник Айзек Азімов. У творі 1939 р. «Тенденції» автор робить спробу систематизувати загальносвітові тенденції та їх вплив на соціокультурні процеси.

Поняття тренду осмислювалось переважно економічною наукою, проте упродовж XX ст. стало застосовуватись у дослідженнях соціокультурного розвитку. Сьогодні поняття є поширеним і слугує основою для численних науково-дослідницьких проєктів. До прикладу, Zukunftsinstitut розробляє моделі мегатрендів, та відображає на своїй карті мегатрендів появу нових складових.

Термін «мегатренд» був вперше застосований британським футурологом Джоном Нейсбіттом у 1982 році. На думку вченого, мегатренди – це «основні напрями руху, які визначають вигляд та суть суспільств, що змінюються» [65].

На відміну від загальних трендів, які є короткотривалими та йдуть на спад за кілька років, актуальність мегатрендів зберігається упродовж кількох десятиліть.

Мегатренди визначають та описують складність та різноманіття соціокультурних процесів, узагальнюючи їх до прийняттого рівня, з метою створення орієнтирів подальших змін у світі. Їх розвиток може бути відносно тривалим. Сучасними дослідницькими центрами (think tanks) глобальні мегатренди також визначаються як макроекономічні та геостратегічні сили, що формують глобальне світобачення майбутнього людства [61].

Існують чіткі критерії для ідентифікації та визначення мегатрендів. Дослідницький центр Zukunftsinstitut надає наступні характеристики:

- Тривалість: мегатренди проявляються упродовж щонайменше кількох десятиліть;

- Повсюдність: Мегатренди впливають на всі сфери життя суспільства, - на споживання, зміну цінностей, спосіб життя людей, засоби масової інформації, політичну та економічну системи
- Глобальність: мегатренди можуть бути не однаково яскраво виражені по усьому світу, проте вони можуть спостерігатись в усіх соціокультурних системах
- Складність: Мегатренди - це складні та багатовимірні явища, що створюють нові тенденції. Останні, у свою чергу, спричиняють нові динамічні процеси та впливають на розвиток, в тому числі завдяки взаємодії між собою [50].

Будучи сформованими сукупністю менших тенденцій, у мегатрендах об'єднуються різні аспекти змін: технологічні, соціальні, культурні, економічні. Мегатренди є багатовимірними явищами і завжди спричиняють появу контр-трендів, які, у свою чергу, взаємодіють із трендами. Як рушії змін, тренди породжують зміни, які формують соціальну, культурну, економічну, політичну та інші сфери не лише в короткостроковій, але в середньо- та довгостроковій перспективах. Хоча наслідки появи і розвитку мегатрендів прослідковуються в довгостроковій перспективі, імовірними стають передбачення появи проривних інновацій та визначних подій, виявлення порівняно нетриваліших соціокультурних процесів. У довгостроковій перспективі, соціокультурні тренди визначають нові цілі суспільства і змушують усі сфери людського існування переформатовуватись задля подальшого розвитку.

У роботі із визначення трендів соціокультурного розвитку вкрай важливим є відокремлення ключових, загальних явищ від більш точкових нішевих, оскільки тренди відображають динаміку змін у суспільстві як цілісності. Відповідно, проблема полягає в постійному спостереженні за різними соціальними, культурними та економічними подіями, в аналізі процесів змін та у визначенні соціальних закономірностей.

У дослідженнях відмінностей мегатрендів від інших тенденцій, дослідниками визначаються наступні рівні: загальна природна еволюція та кліматичні зміни; мегатренди та соціокультурні тенденції; технологічні тенденції; споживчі тенденції; модні тенденції; мікротренди.

Сучасний соціокультурний розвиток визначається динамічністю та складнопрогнозованістю змін, що змушує ставити під сумнів моделі та стратегії розвитку окремих явищ, інститутів, держав, переосмислювати структуру, форми організації тощо. Визначення існуючих тенденцій, мегатрендів та трендів можуть забезпечити орієнтацію у прогнозуванні майбутніх змін, сприяти у пошуку точок дотику між різними складовими існуючих проблемних питань.

До основних мегатрендів віднесено наступні явища та поняття:

- Гендерна рівність. Традиційні соціальні ролі, що відводяться чоловікам і жінкам у суспільстві, стають менш соціально обов'язковими. Гендер втрачає своє визначне значення і менше визначає хід окремих біографій. Відбувається зміна зразків для наслідування та руйнування гендерних стереотипів, що спричиняє радикальні зміни в економіці та суспільстві до нової культури плюралізму та інклюзивності;
- Здоров'я. Здоров'я як основна цінність за останні роки глибоко закріпилося в суспільній свідомості та стало синонімом високої якості життя. Визначаючись центральною метою в житті, цей мегатренд впливає формування всіх суспільних сфер;
- Глобалізація. Цей мегатренд описує в тому числі зростання числа населення світу. Незважаючи на те, що міжнародні відносини все іще залежать першочергово від національних інтересів держав-лідерів, наука, бізнес, культура та громадський сектор у всьому світі перебувають у дедалі тіснішому середовищі, де відбувається обмін ідеями, людськими ресурсами та товарами. Ці зв'язки рядом дослідників визначаються як рушії людського прогресу;

- Включеність. Принцип створення мереж на основі цифрових інфраструктур є визначним для визначення моделей соціокультурних змін у XXI ст. Мережеві комунікаційні технології принципово змінюють стиль життя, ставлення роботи, економічну та соціальну сфери в цілому;
- Мобільність. Дана характеристики стає визначною у світовій культурі: Нові товари та послуги змінюють і розширюють погляд на географічну віддаленість та зв'язок із культурними середовищами. Мобільність у майбутньому визначатиметься гармонійним поєднанням роботи, відпочинку та позаробочого життя. вирішальними факторами у мультимобільному світі стануть: розширення досвіду, стійкість до змін та пріоритетизація здоров'я;
- Індивідуалізація. Цей мегатренд уже відображає культурні принципи сучасності: самореалізація індивідів у суспільстві можлива в рамках підтримки індивідуальності, створенні унікального продукту. Це зумовлене в т.ч. збільшенням особистої свободи, поширенню принципів індивідуалізму. Це також дозволяє задовольняти індивідуальні потреби громадян, дозволяє у самовизначенні громадам та спільнотам;
- Активний стиль життя. Розуміння роботи принципово змінюється під впливом діджиталізації. Побудова кар'єри у класичному розумінні втрачає пріоритетність; натомість на перший план висуваються питання її змістовності та сенсу. Межі між робочим та особистим часом в розмиваються, - все популярнішим стає принцип work and life balance. Надалі кар'єра та робочі позиції будуть являти собою поєднання багатьох професій на різних етапах життя;
- Безпека. В усіх сферах людського існування виникають нові ризики та небезпеки. Із зростанням зв'язків і мережування між людьми, потрясіння та небезпеки набувають глобального характеру. Це також означає посилення відчуття незахищеності та інтенсивності небезпек. У XXI ст. відбувається

переосмислення поняття безпеки, усвідомлення її невідривно від сталого розвитку та визначення відповідальних за її забезпечення;

- неоекологія. Необхідність подолання наслідків ряду екологічних проблем сформувало новий набір цінностей, який поширюватиметься на усі сфери життя людства. Парадигма сталого розвитку перебудовує усю економічну систему, а також культурну та політичну, формуючи нове бачення розвитку людства;
- урбанізація. Все більше людей живуть у містах по всьому світу, що робить їх найважливішими життєвими просторами майбутнього. Міста - гіперскладні, динамічні системи, творчі центри інклюзивних суспільств, центри глобалізованої економіки та самостійні політичні суб'єкти і актори;
- культура знань. У поєднанні із іншими комунікаційними тенденціями, знання про світ та спосіб роботи з інформацією змінюються. Освіта стає все більш цифровою. Глобальний рівень освіти вищий, ніж будь-коли у історії людства, і продовжує зростати майже скрізь. Збільшуються можливості для створення та поширення знань та освітніх матеріалів;
- «срібні спільноти». Зростають показники тривалості життя людей та чисельності населення. наслідки цих демографічних змін ставлять економічні та соціальні виклики, але також відкривають великі можливості для розвитку соціально-культурного середовища. Для успішного їх використання необхідні нові соціальні та економічні умови, а також розвиток нового розуміння суспільством старіння [60], [61], [64].

У 1980х рр. Дж. Нейсбітт одним із перших проаналізував 10 основних мегатрендів тогочасного світу. Ними були: 1. Перехід до інформаційного суспільства від індустріального. 2. Дуалізм «технічний прогрес - духовність» (чим вищою є технологізація, тим більшим є прагнення простоти і духовні пошуки) 3. Глобалізація світової економіки і передові позиції у них США. 4. Відмова суспільств від пріоритезизації «хвилинних» прибутків на користь довготривалих

перспектив. 5. Перехід до децентралізованого державного управління. 6. Покладання на власні сили, недовіра до послуг державних установ і організацій. 7. Орієнтація на партисипативні моделі демократії, «смерть представницької демократії» 8. Відмова від ієрархічних структур на користь горизонтальних моделей управління 9. Вирівнювання економічного розвитку регіонів США. 10. Перехід до «суспільства свободи з багатоваріантними моделями поведінки» [25].

При цьому мегатренд не є самостійним явищем, а розглядається як прояв мегатенденції. Мегатенденція визначається як стійкий комплекс позитивних і об'єктивно зумовлених зв'язків між тенденціями різних сфер соціокультурного існування людської цивілізації та спільнот у світовому масштабі. Кожна мегатенденція має свій вектор, який визначається характером взаємодії найвагоміших соціокультурних систем у цивілізаційному розвитку.

Мегатенденції найчастіше відображають рух людства «знизу-вверх», оскільки тенденції націлені показати ріст і розвиток системи. Проте, будучи зв'язаними одна із одною, мегатенденції при переоцінці можуть показати, що динаміка руху є низхідною. Прикладом такої є виснаження природних ресурсів, що виникла внаслідок індустріального розвитку, та «перемоги людини над силами природи».

Соціокультурні тенденції відображають закономірності у взаємодії соціокультурних спільнот та у розвитку світової цивілізації в цілому. На їх становлення впливають екологічні, технологічні та соціальні чинники. До основних сучасних тенденцій соціокультурного розвитку належать нові медіа та розвиток телекомунікацій, а також «озелення» енергетичної сфери, глобальність інформування населення, до причин розвитку – технологізація та розвиток Інтернету. Із зростанням взаємозалежності соціокультурних середовищ, спостерігається збільшення кількості тенденцій та збільшився їх регіон поширення.

До прикладу, темпи передачі інформації та складність визначення «центру ідей» сприяли організації ряду повстань під час Арабської весни [28].

Дж. Форрестер зазначає: «Дрімаючи до певної пори в світовій системі сили упродовж одного покоління, проявитися і почати регулювання процесів ... Негативні сили системи накопичуються до тих пір, поки не розвинуться до межі, що їх стане для зупинки процесів росту. В одну мить з'ясується, що строгий процес експоненціального зростання слабшає внаслідок взаємозв'язку усіх природних процесів» [39].

Німецькі футурологи Б. Швенкер і Б. Раффел визначали глобалізацію та перехід до «суспільства знань» ключовими мегатрендами, які супроводжуються «наростаючими в світовому масштабі процесами економічної інтеграції» [58].

Окрім них наступними 5 мегатрендами вчені виділили: демографічні зміни (перш за все - збільшення чисельності населення), прискорення процесів технологічного розвитку, боротьба за ключові природні ресурси, кліматичні зміни, зростання вагомості глобальної відповідальності [48].

Ключовою мегатенденцією останніх десятиліть є глобалізація і супутні їй трансформаційні процеси, яка визначається не лише економічними, а і політичним, соціальним, а й соціально-психологічними аспектами [3].

Вчений Е. Гідденс надає визначення глобалізації як постійно зростаючої взаємозалежності суспільств, які визначають подальший розвиток людської цивілізації. Дослідник розглядає глобалізацію як ряд суттєвих політичних, соціальних і культурних змін, що виникають внаслідок економічних перетворень [45].

Ряд дослідників наголошує на тривалості глобалізаційних процесів та поділяє їх на два етапи. Перший – середина XIX – початок XX ст., для якого характерним був розвиток міжнародних економічних відносин. Із розвитком імперіалізму, виникли передумови для вільної торгівлі, а загальне зростання економік держав

викликало близько ста політичних конфліктів. Сподівання на загальне благоденство було викреслено Першою світовою війною. 1970-ті роки стали початком другого етапу глобалізації із становленням транснаціональних корпорацій (ТНК), серед яких виділялось близько 10 провідних (виникли у США, Японії, Швейцарії, Великій Британії). Іншим рушієм процесу був розпад СРСР та розвиток країн «соціалістичного табору». Інтеграція цих країн у капіталістичні відносини зробила правила міжнародних відносин універсальними для майже усіх держав. Ключовим фактором розвитку також став розвиток комунікацій та інформаційних технологій, посилення інтенсивності обміну інформацією [60].

Пітер Бергер виділяє наступні рушійні сили соціокультурного розвитку за умов глобалізації:

- Мова. Знання найвживаніших мов (першочергово англійської) означає доступ до інформації. При цьому мова як динамічна система відображає культурні смисли і світобачення суспільства-носія.
- масова «популярна» культура. Американська масова культура пристосовується до усіх культурних середовищ в силу відносної простоти та технічних можливостей. Способи просування ідей і смислів переймаються іншими культурами, відбувається синтез цінностей. Продукуючи цінності та норми, поширюючи на весь світ, поп-культура піддається зворотнім процесам – у неї проникають в першу чергу релігійні ідеї індуїзму, буддизму, ісламу.
- формування бізнес-еліт. Глобалізація економічних суб'єктів змушує бізнес-еліти засвоювати цінності і норми, переймати культуру побудови бізнес-структур ключових акторів економічних відносин.
- «клуби інтелектуалів». Освітні системи, що продукують і закріплюють норми і цінності, глобалізуються разом з економіками. Вплив ключових інтелектуальних ідей поширюється також через ЗМІ, Інтернет, особисте спілкування, громадську діяльність. Як і у діловій еліті, у інтелектуалів панівними є «американізовані»

цінності. «незахідні» держави переймають ідеї та смисли капіталістичного світу саме через культурні та освітні впливи.

- формування глобальних громадських рухів, як наслідок поширення впливу інтелектуальних здобутків Західного світу. Найактивнішими є екологічні та рухи за права людини. Досить активними є релігійні рухи (секта крішнаїтів, п'ятидесятники). Даним рухам характерні антиглобалістські настрої (ісламський фундаменталізм), які застосовують проти західної цивілізації її ж здобутки (інформація, технології, зброя)
- формування «культурних артефактів», - середовищ, що уніфікують дії людей і спосіб їх життя. Такими артефактами є аеропорти, супермаркети, висотні будівлі, комунікаційні сполучення, громадський транспорт, що сприяє транснаціональним відносинам та розмиває межі соціокультурних середовищ. З'являється поняття «глобалізація біографії» [47].

Незважаючи на формування глобальної культури, та невизначеності у перспективах її подальшого розвитку як «американізації», акцентується увага на особливостях національних культур та менших соціокультурних середовищ. П. Бергер надає визначення «альтернативна глобалізація» для окреслення трендів, що впливають на соціокультурне західне середовища з-поза його меж [46]. Проте вони не є антиглобалістськими за своєю природою, а створюють варіативність глобалізаційних сценаріїв розвитку. Таким чином, уніфіковані глобалізовані цінності виступають донорами, але піддаються модифікації. Прикладом є формування політичної системи сучасної Індії [5].

Осмислення трендів сучасного соціокультурного розвитку у межах лінійних моделей передбачає ізолюваність соціокультурних систем від зовнішніх чинників, що означало б відкидання значимості процесів інтеграції та дезінтеграції, ізолюваності, взаємодії, конфліктів у світовому контексті. Процеси ж глобалізації визначають нелінійний характер соціокультурного розвитку, та можливості його

аналізу у межах синергетичного підходу, досліджуючи не лише попередні стани системи, а і спектр глобалізаційних впливів на сучасному етапі розвитку.

Глобалізаційні аспекти розвитку залишаються дискусійними, в особливості суперечливими є їх вплив на соціокультурну сферу. Тому у дослідженнях тенденцій соціокультурних процесів важливим є пошук альтернативних варіантів розвитку людства. Суперечливість сучасних соціокультурних процесів виявляється у формуванні різноспрямованих тенденцій — інтеграції й диференціації, що, в свою чергу, зумовлює двовекторність цивілізаційних процесів — уніфікацію та збереження етнокультурної особливості. Утверджується новий глобальний світоустрій, що має ознаки соціуму асиметричної взаємозалежності. Глобалізація, яку розуміють як прагнення людства до досягнення цивілізаційного синтезу за умов збереження різноманітності народів та культур, не може ефективно реалізувати свій позитив без зміни загальної парадигми розвитку якісного наповнення системи загальнолюдських цінностей та соціокультурних практик культур. Оновлення потребує нинішній геополітичний порядок, який за своїм інституційним змістом відповідає сучасним викликам і характеру глобальних процесів [2].

Вчені У. Бек, З. Бжезінський, І. Валлерстайн досліджували процеси інтеграції та диференціації, що спряли багатовекторності соціокультурного розвитку (в першу чергу, поєднання процесів уніфікації та збереження національних культур). Ці процеси передбачають формування світового економічного ринку, універсалізації потреб держав, поширення ліберальних демократичних поглядів, стандартизації вимог до рівня життя суспільств, поширення інформаційних мереж. Дані явища, незважаючи на стандартизацію, сприяють світовій нестабільності, зростанню взаємозалежності, розриву між центральними та периферійними державами, посиленню політичного впливу ТНК, протиборству державних структур та громадянських суспільств [4].

Зміни, що носять глобальний характер, якісно впливають на систему взаємовідносин соціокультурних середовищ. С. Хантінгтон визначав їх як «зіткнення цивілізацій» [44], Ф. Фукуяма розробляв теорії «кінця історії» [40], Е. Тоффлер став розробником концепції «кліпкультури» [36]. Згідно різних прогнозів, виділяються різні сценарії соціокультурного розвитку, від загибелі менших периферійних держав, до формування багатокomпонентної світової соціокультурної системи.

За глобалізаційних тенденцій залишається актуальною теорія соціальної стратифікації П. Сорокіна [33]. Оскільки не усі суб'єкти соціокультурної світової системи є однаково впливовими, зберігається нерівномірний поділ окремих держав, регіонів або акторів соціокультурних відносин (полюсом прийняття рішень стає США). Інтеграція держав, у свою чергу, є визначальною як для геостратегічного, так і соціокультурного розвитку, оскільки складовими інтеграції є розширення і посилення наднаціональних зв'язків держав, адаптація стратегій та державного управління. Характер процесів інтеграції залежить від функціонування як внутрішньої, так і зовнішньої політик держави, що має відображатись у державних стратегіях.

Вчений А. Солоницький надає визначення «світовий інтеграційний розвиток» [30], що визначає інтернаціоналізацію та збільшення форматів взаємодії суб'єктів соціокультурних систем як необхідність для сталого розвитку людства. Оскільки інтеграційні процеси передбачають уніфікацію в т.ч. соціальних структур, наднаціональних спільнот і об'єднань, інститутів, функціоналу яких буде достатньо для управління глобальними соціокультурними процесами. Проте, будучи об'єднаними структурами із різними рівнями розвитку, суспільно-політичними інтересами та територіальними умовами, дані структури не визначаються як такі, що можуть тривало функціонувати на забезпечувати сталий розвиток системи.

Висновки до розділу 2

У даному розділі були розглянуті поняття:

- Мегатрендів: це основні напрями руху, які визначають вигляд та суть суспільств, що змінюються; та трендів як менш тривалих у часів процесів;
- Мегатенденції як стійкого комплексу позитивних і об'єктивно зумовлених зв'язків між тенденціями.

Були визначені критерії для ідентифікації та визначення мегатрендів: тривалість, повсюдність, складність, глобальність.

До основних мегатрендів віднесено явища та поняття: гендерна рівність, здоров'я, світова включеність, культуру знань, «срібні суспільства», глобалізація, мобільність, індивідуалізація, активний стиль життя, неоекологія, урбанізація.

Ключовою мегатенденцією останніх десятиліть визначено глобалізацію і супутні їй трансформаційні процеси. У межах розділу дано визначення глобалізації як постійно зростаючої взаємозалежності суспільств, які визначають подальший розвиток людської цивілізації. Наголошено на тривалості глобалізаційних процесів та поділено їх на два етапи. Визначено їх небезпеки та вказано на суперечливостях у дослідженнях глобалізації та інтеграційних процесів.

Окреслені основні чинники соціокультурного розвитку за посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі: мова, поп-культура, бізнес-еліти, клуби інтелектуалів, глобальні громадські рухи, культурні артефакти.

РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Значення соціокультурного розвитку світовому значенні та національному зрізі зростає, проте зазнає кардинальних змін внаслідок глобалізації, стрімкого поширення новітніх форматів залучення та комунікативних технологій, діджиталізації. Окрім того, увага до соціокультурного розвитку підвищується із демократичним розвитком суспільства. Моніторинг та дослідження соціокультурних чинників в суспільствах покликані показати стан і динаміку розвитку як у її узагальненому вимірі (цінності, установки, світоглядні позиції, символи, культурна ідентифікація), так і з точки зору залученості до культурних і освітніх практик, що надає розуміння якості життя громадян, їх інтересів, доступності соціальних культурних благ, і відповідно, слугує підставою до розробки соціальних і культурних політик державними інституціями.

Проблеми українських соціокультурних чинників розвитку як умов переходу до інноваційної моделі розвитку суспільства потребують від державного та недержавного секторів ґрунтовних вкладень і змін. У глобалізованому світі із пришвидшеним розвитком «економіки знань», «економік послуг» та креативної економіки в цілому, усвідомлення цих чинників є умовою і потенціалом сталого розвитку суспільства в усіх сферах [1].

Окрім цього, на сучасному етапі розвитку, для України важливо не відмовляючись від національних особливостей та інтересів (та сприяти формуванню власної системи цінностей, а також національної ідентичності), поділяти загальні ключові проблеми європейських держав та модернізувати державну політику, що сприятиме соціокультурному та економічному розвитку.

Тому, із урахуванням *актуальності* та *проблематики* соціокультурного розвитку, із *метою* виявити основні соціокультурні чинники розвитку України у період 2010-2021 рр., довести вплив державної політики на соціокультурний розвиток держави і запропонувати ймовірні сценарії такого розвитку, у даному розділі надається виклад дослідження. *Предметом дослідження* є державна політика у сфері культури і освіти як чинників соціокультурного розвитку українського суспільства. *Об'єкт дослідження* – соціокультурний вимір розвитку українського суспільства.

Гіпотеза дослідження: Чим змістовнішою є культурна та освітня політики держави, та чим помітнішим є видатки на їх реалізацію у державному бюджеті, тим вищими будуть показники соціокультурного розвитку держави, хоча зовнішні глобалізаційні виклики залишаються впливовими.

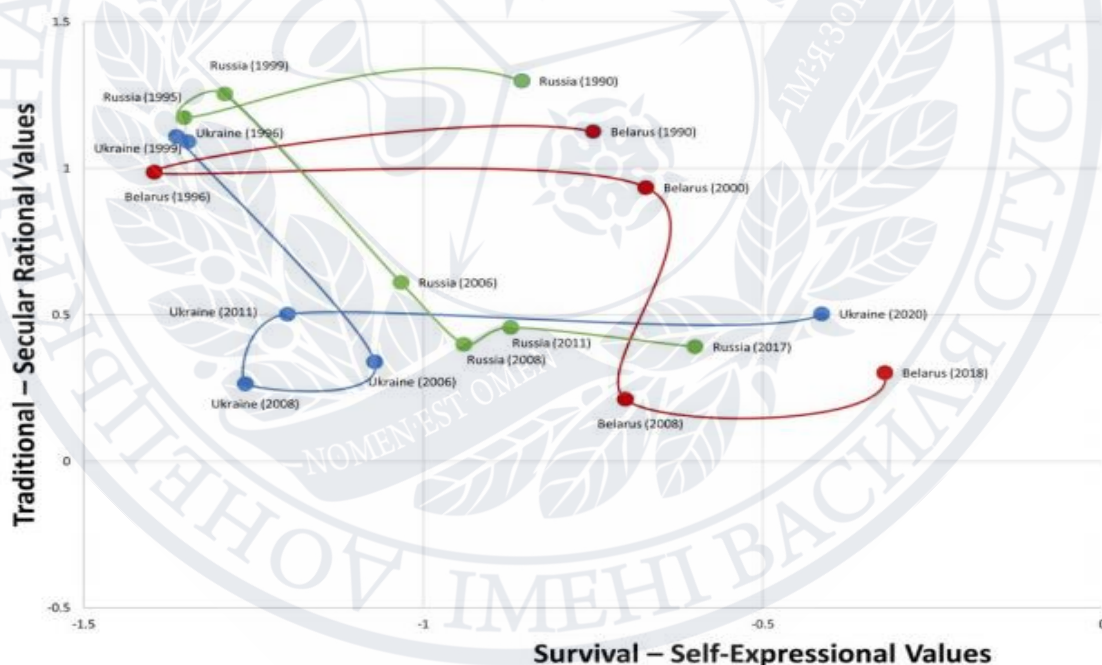

Рис. 1. Зміна цінностей в Україні, Росії та Білорусі

The Inglehart-Welzel World Cultural Map (2020)

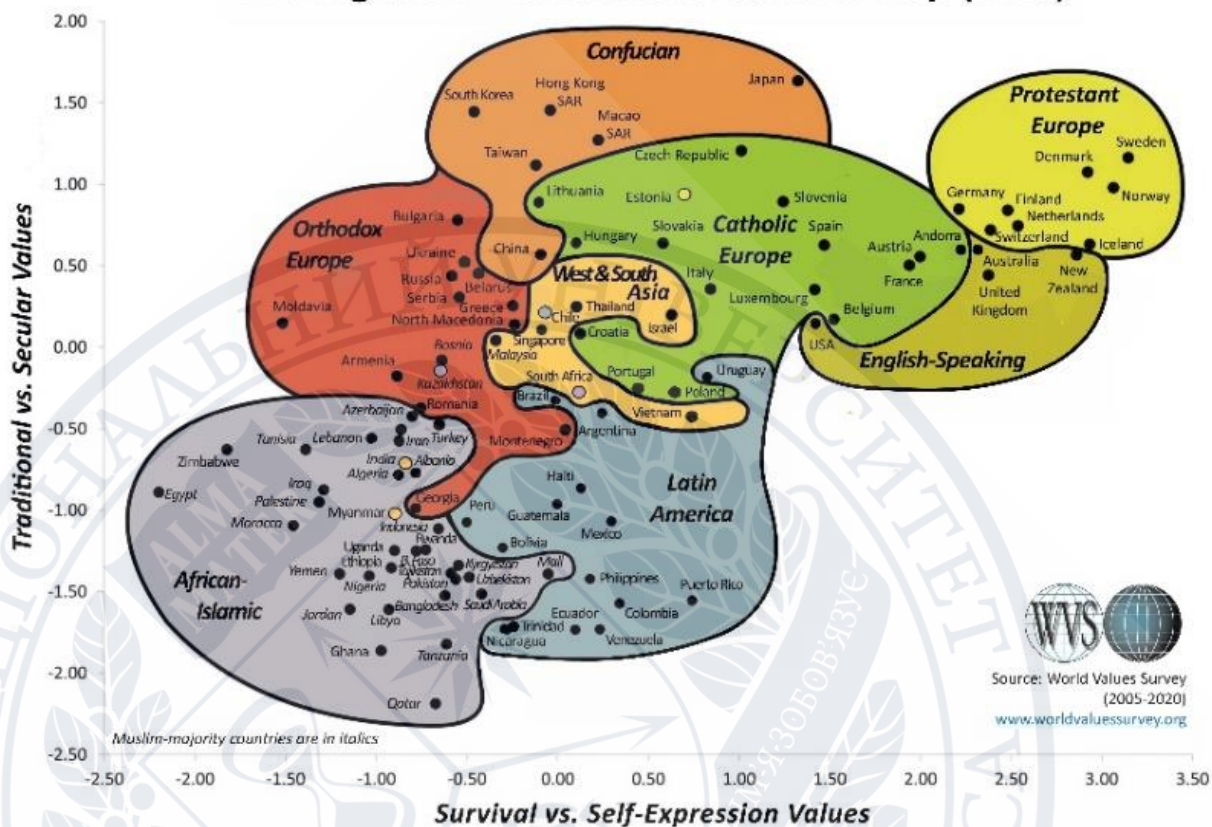

Рис.2. Культурна мапа Інглхарта-Вельцеля

Згідно Світового дослідження цінностей [27], яке надає оцінку того, який вплив стабільність або зміна цінностей у часі має на соціальний, політичний та економічний розвиток, ціннісно-культурне поле, українське суспільство характеризується суперечливим та дуже повільним відходом від традиційних та пострадянських орієнтацій у сферах розбудови державного та політичного устрою, економіки, формування міжособистісних стосунків та культурного розвитку. Проте всеж українське суспільство рухається у напрямку до цінностей самовираження, істотного зростання національної самоідентифікації (рис.1 та рис.2).

Поклавши в основу ціннісні характеристики, ключовими чинниками українського соціокультурного розвитку були визначені культурне середовище та система освіти в усіх її проявах (і як ідеологічний нормотворчий інститут(и)),

які є невід'ємними від економічних проявів розвитку держави. Таким чином, соціокультурний розвиток українського суспільства може бути базований на засадах: самоцінність культури і суспільства в усіх проявах; формування спільного культурного і освітнього просторів як консолідуючого фактору розбудови державності; забезпечення активного функціонування і втілення української мови, культурної спадщини в усіх сферах культурного життя; стимулювання участі у формуванні культурного та професійного середовищ; забезпечення доступу і збереження культурних надбань незалежно від зміни політичних еліт; підтримка ОМС у збереженні культурної та освітньої інфраструктури стимулювання інвестицій та вкладень недержавних коштів до розвитку сфер освіти і культури [1].

За Індексом людського розвитку ООН Україна – держава з високим рівнем розвитку завдяки масовості та доступності освіти, а також часткою видатків ВВП на освіту [18]. Проте Законом України «Про освіту» передбачено видатки на сферу у розмірі 7% річного бюджету, що значно перевищує видатки у ряді європейських держав (Болгарія, Польща, Румунія) [16].

Україна успадкувала радянську модель освіти, а тому суттєвою залишається відмінність систем освіти. У розподілі загальних витрат на освіту за секторами в усі роки переважає державний сектор (75-85%), що накладає на державні інституції повну відповідальність за формування та наповнення освітніх програм та закладення необхідних цінностей і знань.

Сучасним трендом є поширення практики Навчання впродовж життя внаслідок глобалізаційних викликів та неактуальності ряду професій (в т.ч. внаслідок радянської спадщини). Сформовано критичну масу індивідів і спільнот, націлених зайняти нові професійні ніші.

Необхідність нових освітніх закладів характеризуються життєстійкістю (resilience), адаптивністю, гнучкими (agile) підходами до формування і реалізації політики, ведення бізнесу, розвитку територіальних громад тощо.

Динамічний розвиток системи освіти сприятиме формуванню Learning Nation, що сприятиме опорі глобалізаційним викликам та покращенню економічної та соціокультурної динаміки.

Згідно дослідженню Українського Інституту Майбутнього, для цього необхідна оновлена система освіти. Вона включає: «відкриту національну освітню платформу із сервісами для формування індивідуальних освітніх траєкторій; інтеграцію формальної та неформальної системи освіти; перетворення класичних інституцій освіти на освітні інноваційні хаби; культуру навчання впродовж життя» [38].

Станом на 2021 рік, карантинні міри стали викликом для культурної і освітньої сфер, що гостро поставило питання подолання кризи їх розвитку. Відсутність доступу до безпосередньої участі у культурному і освітньому процесах, спричинило перехід до онлайн-середовища, проте були і перенесені всі колишні практики і методики, часто застарілі і неефективні, без аналізу нових викликів та нових вимог до державної політики. Згідно розрахунків Мінекономрозвитку, сфера мистецтва спорту розваг і відпочинку – у топі найвищих темпів зростання освоєних капітальних інвестицій, що створює потенціал до розвитку з меншою залежністю від економічної ситуації держави та бюджетних коштів. Наразі висока частка держави у освіті і культурі робить системи вкрай залежними від фінансових аспектів. Одним із варіантів подальшого стратегування діяльності сфер може стати формування українського сектор креативних індустрій. Наразі усвідомлення цієї практики лише формулюється, а тому присутнє недостатнє розуміння різниці між культурою як суто інтелектуальним зусиллям, побудованим на традиціях і

соціальної поведінці, та креативною економікою як використанням творчого таланту для комерційних цілей та поширення культурних кодів поза територією держави.

Тривалий час сектори культури та освіти в Україні розглядалися лише з точки зору його здатності генерувати некомерційну, символічну, нематеріальну та освітню цінність. Видатки на культурну сферу формувались за залишковим принципом, видатки на освітню сферу скорочувались упродовж фінансового року відносно закладених коштів [13].

В Україні культурний сектор представлений на національному рівні як законодавчою владою (Комітет Верховної Ради з питань культури й духовності), так і виконавчою владою — Міністерством культури та інформаційної України; Органами державного управління освітою в Україні є Міністерство освіти і науки; міністерства і відомства України, яким підпорядковані навчально-виховні заклади; Вища атестаційна комісія (ВАК) України; відділи (управління) освіти місцевих державних адміністрацій. Внаслідок проводжуваної адміністративної реформи, наявний зсув від централізованої моделі управління культурою та освітою до децентралізованої моделі, за якої місцеві територіальні громади можуть визначати пріоритети розвитку секторів самостійно, і це підтримується відповідними можливостями бюджету. Проте ці можливості є обмеженими за показником ВВП на душу населення.

Наразі Міністерство освіти і науки України спрямоване на комплексне реформування всіх складових освіти: змісту, управління, структури та мережі, фінансування. Розбудова Нової української школи — це довготермінова реформа, пов'язана із реформою децентралізації. Наступним кроком може стати спроба на рівні держави визначити, організувати та перетворити потенціал

сектору креативних індустрій як результату зусиль культурної та освітньої сфер.

Відповідно до поставленої мети, застосовано наступні *методи аналізу*: соціологічний метод – емпіричне відображення результатів державних політик у сфері освіти і культури і їх впливу на економічні показники; Метод моделювання – створення моделей для формування уявлень про майбутній вплив соціокультурних чинників у контексті державної політики; нормативно-ціннісний метод – формування значення розробки державних політик, дискурсів і цінностей для соціокультурного розвитку українського суспільства; історичний метод – зображення динаміки видатків державного бюджету на сектору освіти і культури; факторний аналіз – виділення і підтвердження важливості чинників соціокультурного розвитку, які зумовили проблему для замовника – культурна та освітня сфери.

Належна реалізація ключових політик у сферах, що виступають чинниками соціокультурного розвитку українського суспільства, може бути проаналізована з розміру видатків Державного бюджету та якості формування бюджетних програм. Пріоритетність бюджетних видатків має визначатись програмами та інструментами стратегічного планування державного розвитку та планування діяльності ключових державних інституцій. Тому в основі дослідження – політичний прогноз із метою спрогнозувати зміни у видатках на сектори освіти та мистецтва, спорту, розваг і відпочинку на 2021 рік у ВВП України. *Предметом* аналізу є видатки державного бюджету на сектори освіти та мистецтва, спорту, розваг і відпочинку; *об'єктом* – державна політика на сектори освіти та мистецтва, спорту, розваг і відпочинку. *Період випередження* – 1р (до кінця 2021р.; *період підстави* – 10 років (2010-2020 рр). *Типи прогнозу* пошуковий, короткостроковий прогноз. Застосовано *метод екстраполяції* – дані процеси тривалі у часі та мають траєкторію руху, а тому

можна встановити ланцюг минулих і сучасних подій, передбачивши подальшу динаміку процесів.

Основний прогноз:

Рис.3. Динаміка ВВП України (млн грн) [14], [15]

Лінійна прогресія

$$a = \frac{4194102 - 1082569}{2020 - 2010} = 311153.3$$

$$y = 311153.3 (2021 - 2010) + 1082569 = 4505255.3 \text{ млн. грн}$$

Чинники прогнозного фонду

- Характер економічного зростання
- Поліпшення/погіршення ситуації в умовах Covid
- Зміна частки тіньової економіки
- Інвестиційна привабливість України
- Загострення війни на Сході України
- Зовнішньоекономічна ситуація (економіки РФ, США, країн ЄС)
- Міграційні процеси
- Митна політика держави в результаті складності ведення бізнесу в умовах пандемії Covid-19

Рис.4. Частка мистецтва, спорту, розваг і відпочинку у ВВП України, %

Лінійна прогресія

$$a = \frac{0.54 - 0.56}{2020 - 2010} = -0.02$$

$$y_t = -0.02(2021 - 2010) + 0.54 = 0.32\% \text{ ВВП України}$$

Інноваційна прогресія

$$A = (0.54 - 0.6) : 0.6 = -0.1$$

$$Y_t = (1 - 0.1) * 0.54 = 0.48\% \text{ ВВП}$$

Чинники прогнозного фонду

- *проблематика дослідження культурної складової.* Внесок українського культурного сектору у ВВП є помітним, проте емпіричні дані вимірюють тільки внесок приватної культурної діяльності у ВВП (культурна діяльність закладів поза бізнес-ринком не включена до розрахунків);
- згідно даних досліджень (в т.ч. МінЕконРозвитку), частка тіньової економіки складає від 31 до 60% ВВП, що унеможливорює коректний підрахунок і подальший підрахунок розвитку сфери;
- зміна частки культурних інституцій та кількості культурних продуктів, що позиціонуються як неприбуткові;

- неконтрольованість поширення культурних продуктів у сфері діджитал - недостатня увага до регулювання піратського контенту, плагіату, діяльності нових медіа, що значно ускладнює підрахунок;
- перерозподіл бюджетних видатків на пріоритетні сфери в умовах пандемії;
- пандемія Covid-19 (є найсуттєвішим фактором впливу), що спонукає до меншого споживання культурних продуктів та участі у заходах, соціальних інтеракціях;
- Зміна показників інвестиційної привабливості середовища, збільшення/зменшення приватних капіталовкладень у секторі культури;
- Формулювання нового стратегічного бачення розвитку культурної сфери у контексті формування креативних індустрій.

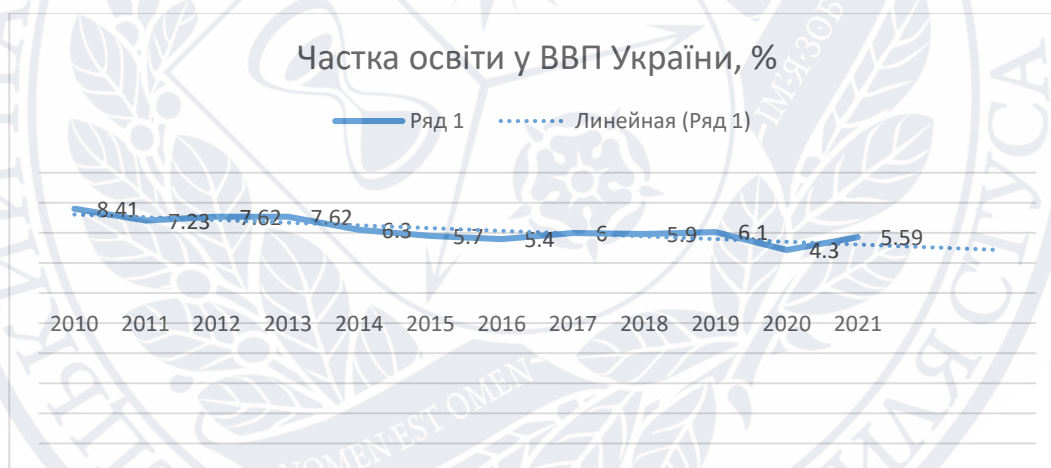

Рис.5. Частка освіти у ВВП України, %

Інноваційний процес

$$a = \frac{4.3 - 6.1}{6.1} = -0.3$$

$$y_t = (1 + 0.3) 4.3 = 5.59 \% \text{ ВВП України}$$

Чинники прогностичного фонду

- Освіта визначена пріоритетним напрямком бюджету у 2021 році, що може означати більшу кількість незапланованих вкладень у сферу освіти;

- Перерозподіл коштів місцевими бюджетами та додаткове фінансування ними сектору освіти (що створює додаткові труднощі у визначенні реальних видатків у сферу);
- Зміна структури видатків всередині сектору (перехід на дистанційне навчання, модернізація освітніх закладів тощо);
- Перебіг пандемії Covid-19, що вимагає сектор освіти динамічно змінювати і модернізувати освітні формати і структуру, потребує видатків на упередження захворюваності надавачів і здобувачів освітніх послуг;
- Економічна ситуація в країні – перерозподіл бюджетних коштів на термінові видатки; зменшення економічної привабливості України у зовнішньоекономічному середовищі.

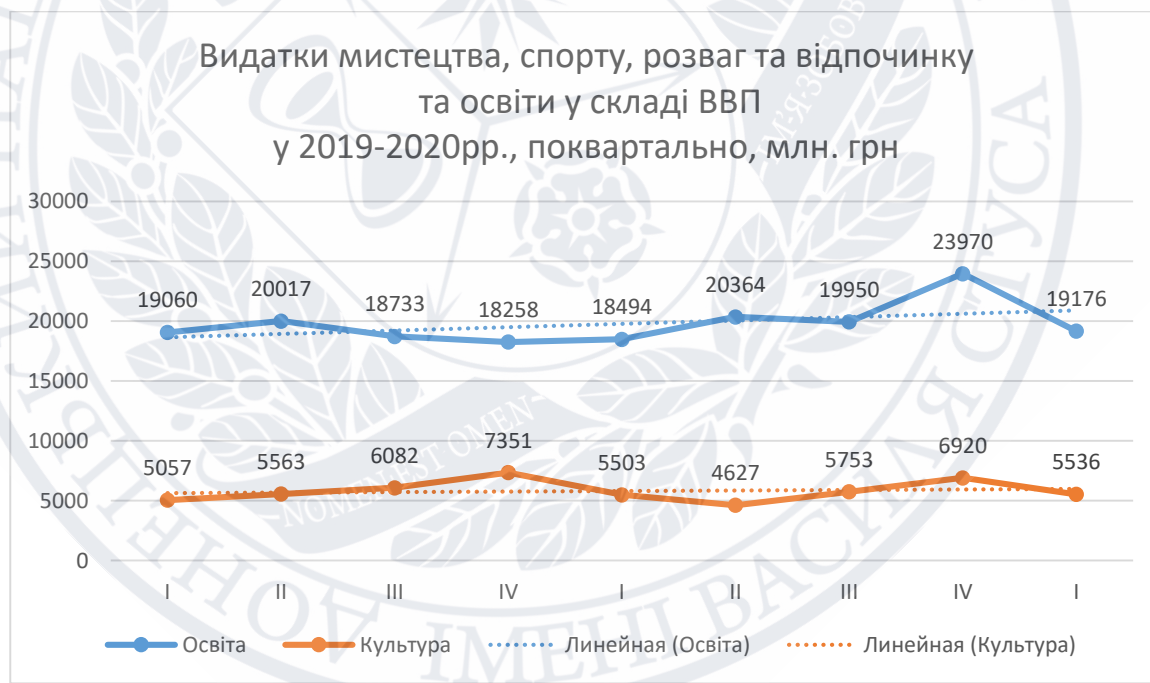

Рис.6. Видатки мистецтва, спорту, розваг та відпочинку та освіти у складі ВВП у 2019-2020рр., поквартально, млн. грн

Інноваційний процес

Освіта:

$$a = (23970 - 19950) / 19950 = 0.2$$

$$y_t = (1-0.2)*23970=19176 \text{ млн грн у I кварталі 2021 р.}$$

Культура (мистецтво, спорт, розваги та відпочинок):

$$a=(6920-5723)/5723= 0.2$$

$$y_t=(1-0.2)*6920= 5536 \text{ млн грн у I кварталі 2021 р.}$$

Чинники прогнозного фонду

- Вимушеність перерозподілу коштів внаслідок пандемії Covid-19;
- Загальне падіння економічних показників у державі;
- Періодичність подій, що відбуваються у освітньому і культурному середовищі (і їх концентрація у межах кварталу);
- Введення нових планів з стимулювання сфер;
- Коригування стратегій розвитку освіти та/або культурної сфер.

У результаті складання прогнозу, підведео основні *висновки*:

- Освітня сфера з точки зору видатків державного бюджету, є набагато розвиненішою, ніж культурна сфера.
- В Україні існує тенденція до поступового зменшення видатків та дані сфери, часто бюджети формуються за залишком принципом.
- Згідно прогнозу на 2021 р., в обох сферах очікується зменшення частки в економіці
- Культура та освіта є вкрай чутливими до економічних викликів та загальносвітового порядку денного, що робить їх менш стійкими у подоланні викликів.
- Велика частка державних коштів та слабка регульованість на місцевому рівні та у діджитал просторі ускладнюють процес оцінки вкладу секторів і їх подальший розвиток.

В результаті дослідження, було складено сценарії розвитку об'єкта прогнозування.

Сценарій 1. Затвердження нових стратегій розвитку держави, формування ключових ціннісних орієнтацій українців, формулювання політик у сферах освіти і культури. Формування державного бюджету із стратегічними напрямами у даних сферах. Стимулювання розвитку сфер недержавним сектором, налагодження співпраці. Поступова орієнтація на інноваційн модель розвитку, лідерство і активна участь у світових процесах.

Сценарій 2. Залишаються чинними пріоритети політик у сфері культури і освіти, збереження тенденцій видатків. Корекція стратегічних документів, стимулювання інвестиційної діяльності, заохочення недержавного сектору.

Зберігатиметься відносна або повна неконтрольованість зовнішніх вкладень. У результаті – відповідність окремих освітніх та культурних складових загальносвітовому контексті, але відсутність системності у формуванні попиту на культурний продукт. Відсутність складової формування національної ідентичності та самоусвідомлення індивідів як суспільства. Нецілісність культурного і освітнього середовищ

Сценарій 3. Залишаються чинними пріоритети політик у сфері культури і освіти, збереження тенденцій видатків. Корекція стратегічних документів.

Нерівномірність культурної і освітньої інфраструктур внаслідок автономності регіональних представників влади, їх недотримання загальної стратегії розвитку (система проміжного звітування слаборозвинена). Формування культурних осередків і центрів (що може спричинити зворотній процес централізації), недоступність освітніх і культурних продуктів для складнодоступних регіонів (в т.ч. малі міста, села, гірська місцевість тощо). Формування власних культурних осередків в регіонах, які вплинуті зовнішніми чинниками (в першу чергу, політики держав-сусідів і поширення їх дискурсів і культурних впливів), що формуватиме фрагментару ідентичність. Як можливий

наслідок – посилення регіональних еліт, напівнархічність політичної поведінки, посилення сепаратистських настроїв.

Найбільш оптимальним є сценарій 1. Дотримання даного сценарію дозволить оптимізувати державні витрати та зменшити бюджетне навантаження, а також налагодити комунікацію і стимулювати діяльність недержавного сектору (бізнес, гс).

Тривалий карантин в Україні підкреслив, що освітня та культурна сфери перебуває в кризовому стані та потребують стратегування у подоланні сучасних викликів. У структурі джерел фінансування більшу частину складають обмежені бюджетні ресурси, що лише можуть покривати базові потреби інституцій, що не працюють ефективно в силу відсутності капітальних видатків. Також даний варіант розвитку подій оптимальний з точки зору балансування глобальних світових викликів, відповідності світовим потребам та формуванню власної національної та культурної ідентичності в суспільстві.

Таким чином, головними завданнями стоять оновлення змісту і філософії державної освіти, забезпечення її життєспроможності у полікультурному контексті за рахунок фундаментальної підготовки кадрів, що сприятимуть самоконтрольованості системи. Культура: сприяння ініціювання та забезпечення громадськістю потреб культури, формулювання ціннісний орієнтацій в корі культурних перетворень.

Грамотна реалізація політик буде відображатись як у ціннісному вимірі, ставленнях та орієнтирах суспільства, так і структурі державної економіки, її основних показників розвитку.

В результаті дослідження, надано наступні *рекомендації*:

- забезпечити регулярний моніторинг дотримання чинного законодавства.

Надати точні і змістовні визначення основним поняттям. Усунути правові

колізії для чіткого розподілу відповідальності між державними структурами на різних рівнях у секторах культури і освіти

- Розробка моніторингу впливу держави на соціокультурні чинники, передбачення загальносвітових трендів та викликів
- внесок культурної діяльності та освіти в національну економіку потребує подальшого вивчення. Для розробки державної політики важливо порівняти показники росту ключових економічних секторів та культурного сектору і сфери освіти
- забезпечення розподілу сфер та рівнів відповідальності за реалізацію політик у контексті процесів децентралізації між профільними органами влади національного, регіонального та місцевого рівнів і уникнення дублювання повноважень
- переведення статистичної інформації у формат відкритих даних, створення уніфікованої бази даних, в першу чергу для контролю і моніторингу питань матеріальної спадщини і культурних об'єктів
- надання уніфікованих рекомендацій для формування стратегій і політик регіонального розвитку у сферах освіти і культури
- формування середньо- і довготривалих стратегій розвитку сфер із вичерпним переліком інструментів для поліпшення, а також аналізу проміжних результатів
- визначити та надати стратегічний план перетворення потенціалу даних сфер у сектор креативної економіки
- аналіз існуючих моделей фінансування у сферах, спроба усунення проблем внаслідок високої частки державних коштів та включення програм стимулювання приватних вкладень у сфери освіти та культури

- застосування нові практики інвестиційних моделей для зростання капітальних видатків, а не виключно покриття базових витрат на функціонування секторів
- залучення інститутів громадянського суспільства до лобіювання та напрацювання нових практик на національному рівні
- Формування стратегій зовнішньої державної діяльності (економічний сектор, культурна дипломатія)

Висновки до розділу 3

Згідно результатів дослідження, викладеного у розділі, соціокультурний розвиток України варто розгляди багатовимірно: як економічну сферу, що динамічно розвивається, та як систему цінностей і норм, які формуються у соціумі і орієнтують дії людей, підтримують соціальну згуртованість, інтеграцію.

В результаті дослідження, серед чинників соціокультурного розвитку українського суспільства було визначено державна політика у сферах культурного середовища і розвитку, а також освітня сфера.

Проблеми українських соціокультурних чинників розвитку як умов переходу до інноваційної моделі розвитку суспільства потребують від державного та недержавного секторів ґрунтовних вкладень і змін. У глобалізованому світі із пришвидшеним розвитком «економіки знань», «економік послуг» та креативної економіки в цілому, усвідомлення цих чинників є умовою і потенціалом сталого розвитку суспільства в усіх сферах.

Тому важливими стають формування і розвиток культурної сфери як діяльності та способу самоідентифікації і сприйняття культурної спадщини, освітня сфера як цінніснотворчий чинник.

Криза, викликана пандемією висвітлила застарілі проблеми, проте може стати поштовхом, щоб розробити і запровадити нові стратегії та змінити формулювання політик у сферах освіти і культури.

Освітня сфера з точки зору видатків державного бюджету, є набагато розвиненішою, ніж культурна сфера.

В Україні існує тенденція до поступового зменшення видатків та дані сфери, часто бюджети формуються за залишком принципом.

За умов збереження існуючих тенденцій та реалізації прогнозу, соціокультурний розвиток не відзначатиметься динамічним поступом та створює імовірність повернення до суспільних цінностей виживання та фрагментації національної ідентичності, вразливості до глобалізаційних викликів.

Таким чином, пріоритетом у розробці нових підходів і політик може стати адаптація до нових світових викликів та аналіз внутрішньодержавних запитів.

Одним із варіантів подальшого стратегування діяльності сфер може стати формування українського сектор креативних індустрій. Наразі усвідомлення цієї практики лише формулюється, а тому присутнє недостатнє розуміння різниці між культурою як суто інтелектуальним зусиллям, побудованим на традиціях і соціальній поведінці, та креативною економікою як використанням творчого таланту для комерційних цілей та поширення культурних кодів поза територією держави.

ВИСНОВКИ

У межах даної роботи було надано визначення наступним поняттям і категоріям:

- культури як системи цінностей, установок та інститутів;
- соціокультурної системи як однієї із ключових складових функціонування соціальних систем;
- соціокультурної динаміки як змін всередині спільноти та у взаємодії із іншими спільнотами і культурами, для яких характерні незворотність, спрямованість трансформації, закономірність.
- культурного і соціокультурного середовища як сукупності цінностей, норм, правил, технологій, наукових даних, якими володіє суспільстві і індивіди у ньому задля ефективної взаємодії з усіма компонентами існування.
- Мегатрендів: це основні напрями руху, які визначають вигляд та суть суспільств, що змінюються; та трендів як менш тривалих у часів процесів;
- Мегатенденції як стійкого комплексу позитивних і об'єктивно зумовлених зв'язків між тенденціями.

Окреслено наступні особливості соціокультурного підходу: пріоритетизація соціокультурних змін над іншими трансформаціями; визначеність основним методом дослідження – системним методом; головний рушій розвитку соціокультурної системи – індивід.

Визначено, що: дослідження основних категорій соціокультурного підходу та їх можливого співвідношення сприятиме виявленню соціальних і культурних закономірностей, що уможливають пояснення світових політичних та соціальних, історичних процесів; актуальним є поєднання концепцій суспільного розвитку задля досягнення різних рівнів та форм соціальних, політичних та історичних процесів.

Вказано на зв'язок соціокультурного підходу із системним методом, важливості дослідження суспільства як соціокультурної цілісності, а також взаємодію її складових (соціуму, культури, індивіда), що може доповнюватись іншими методами для вивчення як матеріальних, так і нематеріальних суспільних систем.

Надано теоретико-методологічну базу дослідження, вказано на основні підходи, в рамках яких доцільно розглядати процеси соціокультурного розвитку; окреслено особливості цивілізаційного, етноцивілізаційного, модернізаційного підходів.

- Цивілізаційний підхід, за якого цивілізація трактується як суспільна система, базована на загальних культурних цінностях;
- Етноцивілізаційний підхід, - визначає, що у процесі розвитку суспільства етнос є рушійною силою, держава - механізмом, а цивілізація - результатом діяльності розвитку етносу та держави;
- Модернізаційний підхід: розглядає історію як процес переходу від традиційного суспільства до модернізованого, із ускладненням соціальної структури, яка в свою чергу визначається культурною спадщиною суспільства.

Визначено основні моделі соціокультурного розвитку, які формувалися упродовж історії різними науковими школами і традиціями, серед яких універсальні моделі, як лінійно-поступова, циклічна, хвильова, а також синергетична. - їх осмислення має важливе значення для розуміння причин і механізмів соціокультурних змін у цілому.

У другому розділі роботи доведено, що соціокультурні тенденції відображають закономірності у взаємодії соціокультурних спільнот та у розвитку світової цивілізації в цілому.

Були визначені наступні критерії для ідентифікації та визначення мегатрендів: тривалість, повсюдність, складність, глобальність.

Виявлено провідні мегатренди та тренди сучасних соціокультурних процесів, визначено їх вплив. До основних мегатрендів віднесено: гендерну рівність, здоров'я, світову включеність, культуру знань, «срібні суспільства», глобалізацію, мобільність, індивідуалізацію, активний стиль життя, неоекологію, урбанізацію.

Ключовою мегатенденцією останніх десятиліть визначено глобалізацію і супутні їй трансформаційні процеси. У межах розділу дано визначення глобалізації як постійно зростаючої взаємозалежності суспільств, які визначають подальший розвиток людської цивілізації. Наголошено на тривалості глобалізаційних процесів та поділено їх на два етапи. Визначено їх небезпеки та вказано на суперечностях у дослідженнях глобалізації та інтеграційних процесів.

З'ясовано зростання значущості соціокультурного фактора глобалізації, зумовленість нею сучасних процесів розвитку, переважання інтеграційних тенденцій, формування інформаційного суспільства, зростанням культурних процесів як індустрій культурних товарів та послуг із появою транснаціональних корпорацій, вторгнення та адаптація західної культури, вестернізації не-західних культурних середовищ.

Окреслено потенційні наслідки трансформаційних і глобалізаційних соціокультурних процесів, серед яких: зміни ціннісно-нормативних основ національних культур, загострення проблем культурної ідентифікації. Окреслені основні чинники соціокультурного розвитку за посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі: мова, поп-культура, бізнес-еліти, клуби інтелектуалів, глобальні громадські рухи, культурні артефакти.

Виявлено загальну дискусійність проблем глобалізації, вказано складність аналізу її впливу, акцентовано на необхідності міждисциплінарних досліджень і прогнозів подальшої динаміки процесів.

У рамках практичного дослідження, викладеного у третьому розділі роботи, визначено, що соціокультурний розвиток України варто розглядати багатовимірно:

як економічну сферу, що динамічно розвивається, та як систему цінностей і норм, які формуються у соціумі і орієнтують дії людей, підтримують соціальну згуртованість, інтеграцію. Поклавши в основу ціннісні характеристики, ключовими чинниками українського соціокультурного розвитку були визначені культурне середовище та система освіти в усіх її проявах (і як ідеологічний нормотворчий інститут(и)), які є невід'ємними від економічних проявів розвитку держави.

Надано рекомендації щодо практичного застосування здобутих результатів, окреслено перспективи подальшого вивчення проблеми. Визначено найбільш оптимальний сценарій розвитку, дотримання якого дозволить налагодити стимулювати суспільний і політичний розвиток України. Також даний варіант розвитку подій оптимальний з точки зору балансування глобальних світових викликів, відповідності світовим потребам та формуванню власної національної та культурної ідентичності в суспільстві. Методом прогнозування і моделювання показано, що освітня та культурна сфери перебуває в кризовому стані та потребують стратегування у подоланні сучасних викликів. Доведено, що грамотна реалізація політик буде відображатись як у ціннісному вимірі, ставленнях та орієнтирах суспільства, так і структурі державної економіки, її основних показників розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітичний огляд для України Індикаторів впливу на культуру Юнеско станом на 2016-2017 рр. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Policy%20Briefs/Abrlv_C&C_photo_UA.pdf (дата звернення: 19.05.2021).
2. Аксіологічні критерії соціокультурної типології у Т. Парсонса. Сайтарли І.А. URL: shorturl.at/gsH35 (дата звернення: 19.05.2021).
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М.: Издательство «Весь Мир», 2004. 188 с.
4. Бек У. Что такое глобализация? (Ошибки глобализма — ответы на глобализацию) / Пер. с нем. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
5. Бергер П. Культурная динамика глобализации. Бергер П. Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире. М.: Аспект- пресс, 2004. С. 8–26.
6. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму URL: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Materiali_do_kyrsiv/Veber.pdf (дата звернення: 19.05.2021).
7. Веймин Ту. Множественность модернизаций и последствия этого явления для Восточной Азии. Культура имеет значение. Под ред. Л. Харрисона. М. : Московская Школа Политических Исследований, 2002. 237 с.
8. Віко Дж. Підстави нової науки про загальну природу націй К: Рипол Класик, 2018. 704 с.
9. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс, К. Бердсолл. – 2-е изд., вып. по 4-му англ. изд., полн. перераб. и доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. 629 с.
10. Гумилёв Л. Н., Этногенез и биосфера Земли URL: <http://gumilevica.kulichki.net/EBE/index.html> (дата звернення: 19.05.2021).

- 11.Грондона М. Культурна типологія економічного розвитку. Незалежний культурологічний часопис «І». 2008. № 53. С. 62–71.
- 12.Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому. 6-е изд. С. 108-109.URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/ye/rop/ada/nil/index.htm> (дата звернення: 19.05.2021).
- 13.Економічна привабливість української культури (Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2019). URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Special_research/2019_UCF_report_extended.pdf (дата звернення: 19.05.2021).
- 14.Економічні та фінансові показники України до 2010-2015 рр. Укрстат. URL: http://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr2010_2014_u.htm (дата звернення: 19.05.2021).
- 15.Економічні та фінансові показники України до 2016-2020 рр. Укрстат. URL: http://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr2016_2020_u.htm (дата звернення: 19.05.2021).
- 16.Закон України «Про освіту» - Законодавство України. Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII (Редакція станом на 23.04.2021).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.05.2021).
- 17.Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. Полис, 1997. № 4. С. 18-28, с.6-32. URL: <https://www.twirpx.com/file/173821/> (дата звернення: 25.5.2021 р.).
- 18.Індекси та показники людського розвитку: Оновлена статистика за 2018 рік. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/annual-reports/hdr-2018-statistical-update.html> (дата звернення: 19.05.2021).
- 19.Кертман Л. Е. История культуры стран Европы и Америки (1870-1917гг.). М.: Высш. шк., 1987. 304 с.

- 20.Князева Е. Н. Синергетичний виклик культурі // Синергетична парадигма. Різноманіття пошуків і підходів. М., 2000. С. 252-254.
- 21.Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. – 526 с.
- 22.Культурология: Учебн. для студ. техн. Вузов. Под ред. Н. Г. Багдасарян. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2001. 511 с.
- 23.Курс лекций по культурологии: учебное пособие. Под ред. И.А. Акимовой, Н.Г. Багдасарян и др.; М.: Издательство МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2015. 123 с.
- 24.Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию. Пер. с англ. М. : Дело, 1999. 440 с.
- 25.Нейсбит Дж. Мегатренды. М.: ООО «Изд-во «АСТ»»; ЗАО НПП «Ермак». 2003. 384 с.
- 26.Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Хосе Ортега-и-Гассет. Пер. с исп. А.М. Руткевич. М. : Весь Мир, 1997. 704 с.
- 27.Світове дослідження цінностей (World Values Survey). WVS в Україні, 2020. URL: https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/140/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf (дата звернення: 19.05.2021)
- 28.Сіденко С. В. Соціальні проблеми глобалізації /Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. К.: КНЕУ. 2001. С. 38—54.
- 29.Смелзер Н. Социология. М.: Наука, 1994. 688 с.
- 30.Солоницкий А. Мировое интегрирующее развитие и проблемы модернизации незападных обществ. М.: МЭиМО.1995. № 12. С. 9-12.
- 31.Сорокин П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм. М.: Американская социологическая мысль. 1996. 964 с.
- 32.Сорокин Питирим. Социальная и культурная динамика. Пер. с англ., вст. статья и комментарии В. В. Сапова. М.: Астрель. 2006. 1176 с.

33. Социальная стратификация: основные положения URL: <https://pitirim.org/index.php/theories-pitirim-sorokin/social-mobility> (дата звернения: 19.05.2021).
34. Социокультурная парадигма в социальном знании. Под ред. Винник Д.В., Попков Ю.В., Розов Н.С., Тюгашев Е.А., Целищев В.В., Шевченко А.А. Новые парадигмы социального знания. Новосибирск: Манускрипт-СИАМ, 2013. 390 стр. URL: <https://www.academia.edu/16419532> Социокультурная_парадигма_в_социальном_знании (дата звернения: 19.05.2021).
35. Тойнби А. Дж. Постижение истории. Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. М.: Прогресс. Культура, 1996. 608 с.
36. Тоффлер Э. Шок будущего = Future Shock, 1970. М.: АСТ, 2008. 560 с.
37. Тромпенаарс Ф., Хэмпден-Тернер Ч. Четыре типа корпоративной культуры. Пер. с англ. Минск: Попурри, 2012. 528 с.
38. Україна – Learning Nation. Економічна Стратегія України 2030. URL: <https://strategy.uifuture.org/ukraine-learning-nation.html> (дата звернення: 19.05.2021).
39. Форрестер Д. Мировая динамика. Изд-во «АСТ». СПб.: Terra Fantastica, 2003. 379 с.
40. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Пер. с англ. М. Б. Левина. М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. 588 с.
41. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? М.: АСТ, 2003. 603 с.
42. Черныш Н. Основные понятия и положения социокультурного подхода и специфика их применения в социологии. Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. № 1. С. 37–53.
43. Шпенглер О. Закат Европы. Москва, Россия: «Наука», 1993. 590 с.
44. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч. Т. 21. 296 с.

45. Anthony Giddens Discusses the Globalization Debate URL: <https://carnegieendowment.org/2000/07/05/anthony-giddens-discusses-globalization-debate-pub-8655> (дата звернення: 19.05.2021).
46. Berger P.L., Luckmann T. Social Construction of Reality. New York: Anchor, 1966. 240 p.
47. Berger P., Huntington S.P. Многоликая глобализация. Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. Пер. с англ. В. В. Сапова. Под ред. М. М. Лебедевой. М.: Аспект Пресс, 2004. 379 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1402829750.pdf> (дата звернення: 19.05.2021).
48. Chwenker B., Raffel T. Thoughts: Megatrends. Munchen: Roland Berger School of Strategy and Economics, 2012. 434 p.
49. Definition of Cultural Environment. Open Education Sociology Dictionary. URL: <https://sociologydictionary.org/cultural-environment/> (дата звернення: 19.05.2021).
50. Five Megatrends And Their Implications for Global Defense & Security. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/government-public-services/assets/five-megatrends-implications.pdf> (дата звернення: 19.05.2021).
51. Introduction of Evolution into Psychology and Herbert Spencer. URL: https://rd.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4419-0463-8_262 (дата звернення: 19.05.2021)
52. Grondona M. Values and Development. L. : Harvard University, 1988. 342 p.
53. Harrison L. E. «The Central Liberal Truth» URL: (дата звернення: 25.5.2021 p.).
54. Harrison L., Huntington S. Culture Matters: How Values Shape Human Progress. New York: Basic Books, 2000. URL: <https://vrn-politstudies.nethouse.ru/static/doc/0000/0000/0138/138597.4lw7g44k5o.pdf> (дата звернення: 19.05.2021)
55. Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2001. 596 p.

56. Huntington S. P. Summer. 1993. The Clash of Civilizations? URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations> (дата звернення: 19.05.2021).
57. Inglehart R., Modernization, Cultural Change and Democracy The Human Development Sequence. URL: https://www.researchgate.net/publication/230557603_Modernization_Cultural_Change_and_Democracy_The_Human_Development_Sequence (дата звернення: 19.05.2021).
58. Lipset S. M. Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada. N.-Y. : Routledge, 1990. 352p.
59. Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems. Sociocybernetic Paradoxes: Observation, Control and Evolution of Self-Steering Systems. London: Sage. 1986. 172-179 pp.
60. Megatrend-Glossar. URL: <https://www.zukunftsinstitut.de/artikel/megatrend-glossar/> (дата звернення: 19.05.2021).
61. Megatrends 2021: Zeit für eine Revision. URL: <https://www.zukunftsinstitut.de/artikel/megatrends-nach-corona-zeit-fuer-eine-revision/> (дата звернення: 19.05.2021).
62. Merton R. Social Structure and Anomie. American Sociological Review. October 1938. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/822/897/1216/009x20mERTON.pdf> (дата звернення: 19.05.2021).
63. Schwenker B., Raffel T. Thoughts: Megatrends. URL: http://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_RBSE_THOUGHTS_Megatrends_E_20120720.pdf
64. What Are Some Current Sociocultural Trends? URL: <https://www.reference.com/world-view/current-sociocultural-trends-284fe6d4b786032b> (дата звернення: 19.05.2021).

65.WHITHER GLOBALIZATION? DEGLOBALIZATION AHEAD?

Think:Act Magazine

Central

Europe

URL:

<https://www.rolandberger.com/en/Insights/Publications/Whither-Globalization-Deglobalization-Ahead.html> (дата звернення: 19.05.2021).

